

BIBLICUM ŚLĄSKIE

KURS ZASADNICZY

Wykład XXI - Aspekt archeologiczny Księgi Kapłańskiej

Badacze nie mają wątpliwości, że formy kultu, jak i szereg przepisów związanych z funkcjonowaniem społeczności zawartych w Księdze Kapłańskiej, należy do okresu tzw. Drugiej Świątyni. Chodzi zatem o okres po wygnaniu babilońskim (V-III wiek przed Chr.). Do czasu katastrofy narodowej, jaką była inwazja Babilończyków na Judę (587/586 przed Chr.), jej mieszkańcy pod wieloma względami, także w sferze kultu, podlegali normalnym wpływom swego otoczenia. Ich architektura, ceramika, przedmioty kultu, rolnictwo i organizacja życia społecznego nie różniły się aż tak bardzo od otaczających je narodów i społeczeństw. Dlatego dzisiaj, kiedy prowadzi się prace archeologiczne na terenach współczesnego Izraela i Palestyny, trudno często odróżnić jakieś specyficznie Izraelskie czy Judzkie artefakty. Po tragicznych czasach inwazji babilońskiej Juda, jako region, była zdewastowana i wyludniona. Powracające z wygnania grupy entuzjastów pragnących odbudować tożsamość narodową, kulturową i religijną, przyniosły ze sobą nie tylko nową wizję społeczności, ale i religii. Ich wizja napotykała jednak duży opór ze strony „autochtonicznej” ludności, przywiązanej do dawnych, odziedziczonych po przodkach form kultu oraz życia społecznego. Napięcia społeczne i zderzające się wizje religijne związane były również z polaryzacją społeczną oraz różnorodnością etniczną. Miały one duży wpływ na kształtowanie się powygnaniowej rzeczywistości w dziedzinie kultu. Trzeba wreszcie założyć, że wiele z dawnych rytuałów i form kultu uległo znacznym zmianom poprzez adaptację do tej nowej rzeczywistości. Ewolucja ta nie oznaczała zerwania ze wszystkim, co funkcjonowało wcześniej, ale niewątpliwie stanowiła wyraźną rewizję i aktualizację odziedziczonych po przodkach zwyczajów. Rozdzielenie pomiędzy tym, co zawiera takie antyczne wspomnienie, a co jest formą adaptacji z czasów po wygnaniu babilońskim, nie jest jednak sprawą łatwą. Wymaga precyzyjnej i żmudnej pracy nad poszczególnymi elementami przekazu zawartymi w Księdze Kapłańskiej. Musi on uwzględnić materiał porównawczy z zakresu historii i religii, a ten do dziś pozostaje przedmiotem wielotorowej dyskusji, której wyniki niejednokrotnie pozostają jedynie w sferze opinii lub teorii.

Archeologia dostarcza nam w ostatnich latach coraz więcej ciekawego materiału, który pomaga zrozumieć kontekst historyczno-społeczny w jakim kształtowała się Księga Kapłańska. Okres perski dziejach narodu wybranego, bo o nim mowa, był do niedawna czasem, o którym wiedzano niewiele. A ten właśnie czas był najbardziej płodny w dziedzinie kształtowania się nie tylko judaizmu jako religii i zjawiska społecznego, ale także i dużej części ksiąg biblijnych. Wspomnieć wystarczy choćby to, że to wówczas w dużej mierze

uformował się aktualny Pięcioksiąg, czy zbiory ksiąg prorockich. Wielu informacji o tym okresie dostarczają Księgi Ezdrasza i Nehemiasza. Historyczna wiarygodność poszczególnych informacji jest w tym wypadku przedmiotem dyskusji, ale niewątpliwie dzięki nim możemy otworzyć najważniejsze cechy charakteryzujące ducha, poglądy i społeczność czasów ich powstania. Coraz obfitszego materiału porównawczy dostarcza również archeologia.

Księga Ezdrasza (Ezd 7,12-26) wspomina, że perski „król królów” Artakserkses (w. 12) przekazał Ezdraszowi „prawo”, nazywane tu także „prawem Mojżesza” (w. 6) oraz autoryzował jego kompetencje w kwestii wyznaczenia urzędników zajmujących się jego administrowaniem (w. 25). Badacze przez długi czas sądzili, że mamy do czynienia z zapisem autentycznego wspomnienia z początków dominacji perskiej. Sądzono, że to dzięki autoryzacji imperatora, wspomniane „prawo Mojżesza” zostało wyniesione do rangi kodeksu prawnego, regulującego życie społeczne okresu powygnaniwego. Proces jego kodyfikacji oraz połączenia z tradycjami zawartymi w tekstach narracyjnych, który ukształtował znany nam dziś Pięcioksiąg zakończył się, jak z reguły się dziś sądzi, około roku 400 przed Chr. Jednym z elementów dyskusji, potwierdzającym taką datację, była kwestia rozdzielenia się Samarytan i Żydów. Proces separacji nastąpił, jak sądzono, jeszcze w czasach Ezdrasza. Ponieważ Samarytanie mają swoją własną wersję Pięcioksięgu, która poza drobnymi zmianami, odpowiada wersji żydowskiej, wnioskowano, że Pięcioksiąg, w tym także Księga Kapłańska, musiał ukształtować się jeszcze przed rozdzieleniem się obu społeczności. W pierwszej połowie III wieku przetłumaczono go na język grecki, tworząc tekst znany dzisiaj jako Septuaginta.

Opinia ta do niedawna stanowiła ugruntowany pogląd podzielany przez niemal wszystkich badaczy. Ignorowano przy tym znaczenie tzw. papirusów z Elefantyny – tekstów związanych z mieszkańcami dawnej Izraelskiej kolonii militarnej na wyspie znajdującej się w środkowym biegu Nilu (V wiek przed Chr.) oraz tzw. papirusy Zenona (260-250 przed Chr.). Sądzono, że poświadczony w nich, zwłaszcza w tekstach z Elefantyny, synkretyczny kult, gdzie obok Jahwe czczono także boginię Anat, boga Betel i wielu innych, miał niewiele wspólnego z realiami panującymi w powygnaniowej Judei. Znacznie więcej uwagi poświęcano biblijnym tekstom łączonym z okresem kształtowania się powygnaniowej rzeczywistości religijno - społecznej. Obok wspomnianych już Ksiąg Ezdrasza i Nehemiasza, dużą dozę zaufania obdarzano także teksty proroków Aggeusza i Zachariasza, relacjonujących początki procesu odbudowy świątyni oraz rewitalizacji sprawowanego w niej kultu.

W ostatnich latach – zdaniem niektórych uczonych – to właśnie zbyt duże zaufanie w historyczną wiarygodność przekazów zawartych w tych księgach, należy poddać weryfikacji w świetle nowych danych archeologicznych. Badania w tej dziedzinie w dużej mierze podważają relację zawartą choćby w pierwszych sześciu rozdziałach Księgi Ezdrasza. Zdaniem niektórych opis ten w

znacznej mierze prezentuje idealistyczną wizję historii. Opowiada się w nim o tym, jak chciano postrzegać początki kształtowania się powygnaniowej rzeczywistości, a nie jak ona rzeczywiście wyglądała. Idąc za danymi z Ezd 2 i Ne 7, w Judei z V wieku przed Chr. mieszkało około 50 tysięcy mieszkańców. Archeologowie tymczasem szacują, że pod koniec okresy perskiego (pierwsza połowa IV wieku przed Chr.) nie mogło ich być więcej niż 20 tysięcy. Z tego w samej Jerozolimie mogło ich być nie więcej niż około tysiąc pięciuset. W obliczu tych danych część badaczy wątpi, aby tak nieliczna społeczność, żyjąca ponadto w przez długi czas w bardzo złej sytuacji ekonomicznej, była w stanie odbudować sanktuarium i mury miasta oraz stworzyć złożoną literacko i historycznie syntezę tradycji narodowo-religijnych Izraela. W ostatnich latach coraz częściej sugeruje się więc, że procesy opisane nie tylko w Pięcioksięgu, ale i możliwe do odtworzenia w wielu innych księgach Starego Testamentu (oprócz wspomnianych wcześniej por. także Iz 56-66; 1-2 Krn; Joel, Jonasz, Hiob), należy sytuować nie tyle w okresie perskim, ile w czasach dominacji greckiej (por roku 332 przed Chr.). Wersyfikacji poddany został także „argument samarytański”. Badania z ostatnich lat pozwalają sądzić, że proces rzeczywistej separacji pomiędzy Żydami i Samarytanami zaszedł nie tyle w V wieku, ile dopiero w czasach hasmonejskich (II-I wiek przed Chr.). Przesuwa się wreszcie tradycyjną datę tłumaczenia Septuaginty z III na II wiek przed Chr. W świetle tych opinii warto zwrócić wreszcie uwagę na wspomniane papyrasy z Elefantyny. Jest wśród nich sporo korespondencji dotyczącej kwestii świątyni na Elefantynie, sprofanowanej pod koniec V wieku przez Egipcjan. Z korespondencji tej wynika, że obie społeczności, ta z Elefantyny i ta z Judei, utrzymywały ze sobą ożywione kontakty. Musi zatem zaskakiwać fakt, że wśród zachowanych tekstów z Elefantyny nie ma żadnego fragmentu tekstu biblijnego. Porównując ten fakt z biblioteką odkrytą w Qumran, wielu badaczy wątpi, aby pod koniec V wieku mogła istnieć już jakaś uformowana synteza w rodzaju Pięcioksięgu. Dyskusja tych kwestii nie jest zakończona i pewnie pojawi się jeszcze wiele argumentów za lub przeciw podanym powyżej sugestiom. Niemniej rzucają one nowe światło na sposób datowania rewizji materiału kultowego i prawnego, jaki znajdujemy w Księdze Kapłańskiej.

Część zawartych w Księdze Kapłańskiej norm i przepisów można z całą stanowczością uznać za rewizję lub nawet twór z okresy panowania perskiego. Do takich należą np. przepisy zebrane w Kpl 23. W przypadku wszystkich wymienionych tam świąt zaleca się składanie jednej i tej samej, prostej ofiary, adekwatnej do ubogich warunków ekonomicznych, w jaki żyli ówcześni mieszkańcy Jerozolimy oraz jej okolic. W sposób szczególnie praktykowano wówczas także post (Kpl 23,27-29), który niewątpliwie miał związek z powyższą sytuacją ekonomiczną. Z tego okresu pochodzą zapewne także przepisy dotyczące relacji matrymonialnych i seksualnych (Kpl 18; 20), powiązanych z próbami wyeliminowania małżeństw mieszanych pomiędzy Żydami oraz innymi grupami etnicznymi (por. Edz 10). Miały one na celu odbudowę tożsamości

etnicznej i kulturowej zdziesiątkowanej wygnaniem oraz sprowokowanym nim rozproszeniem się dawnych mieszkańców Judei. Sam Ezdrasz wspomina (Ezd 1,5; 4,1), że powygnaniowy Izrael ogranicza się w tych czasach jedynie do plemienia Beniamina i Judy. Wątpliwości budzi natomiast możliwość wypracowania w tych czasach tak złożonych rytualnie zwyczajów kultowych, jak rytuał Dnia Pojednania (Kpł 16) czy rytuał konsekracji kapłanów (Kpł 8-9). Nehemiasz (Ne 5,1-6), którego działalność sytuuje się w drugiej połowie V wieku przed Chr., wspomina o potrzebie darowania długów i uwolnienia niewolników za długi, ale nie nawiązuje jednocześnie do przepisów związanych z instytucją Jubileuszu (Kpł 25). Można więc sądzić, że w jego czasach ona jeszcze porostu nie istniała. Z drugiej strony – jak było to wspominane w poprzednich odcinkach – Księga Kapłańska zawiera szereg przepisów, które mogą mieć archaiczny charakter i zostały jedynie wpisane po wygnaniu w kontekst religijny. Dotyczy to na przykład przepisów związanych z czystością rytualną (Kpł 10-15).

Podsumowanie

Badania archeologiczne pozwalają sądzić, że proces formowania się Pięcioksięgu oraz porządku kultowego obowiązującego w okresie Drugiej Świątyni nie zakończył się około 400 roku przed Chr. Wiele wskazuje na to, że sięgał on aż po czasy hellenistyczne (co najmniej do III wieku przed Chr.). W konsekwencji Księga Kapłańska stanowi syntezę i aktualizację różnych przepisów kultowych. Jedne mają archaiczne pochodzenie i zostały jedynie zaadoptowane do nowych realiów religijno-społecznych, inne powstawały wraz z rozwojem społeczno-ekonomicznym i krzepnięciem tożsamości narodowo-religijnej powygnaniowego Izraela.